

Czesław OSEKOWSKI

ŁĄCZENIE RODZIN JAKO ELEMENT NORMALIZACJI STOSUNKÓW POLSKO-NIEMIECKICH PO DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ

Decyzją uchwały poczdamskiej z 2 sierpnia 1945 roku ludność niemiecka zamieszkująca były tereny Niemiec na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej, które po wojnie weszły w skład państwa polskiego, miała zostać wysiedlona¹. Postanowieniem Sojuszniczej Rady Kontroli z 20 listopada 1945 roku Niemcy z Polski mieli być przesiedleni do radzieckiej i brytyjskiej strefy okupacyjnej w Niemczech². Ustalono, że spośród 3,5 mln Niemców przewidzianych do wysiedlenia z Polski 1,5 mln skierowanych będzie do strefy radzieckiej, a 2 mln do brytyjskiej³. Przyjęto jednocześnie stosunkowo krótki okres czasu, w którym miało odbyć się przesiedlenie. Ludność niemiecka miała być przesiedlona na terytorium okupowanych Niemiec w okresie od grudnia 1945 do lipca 1946 roku⁴. W grudniu 1945 roku zamierzano wysiedlić 350 tys. osób, w styczniu i lutym 1945 roku po 175 tys. osób, w marcu i kwietniu po 525 tys. osób, w maju i czerwcu po 700 tys. osób oraz w lipcu 1946 roku 350 tys. osób⁵. Już w samym planie zakładano jednak, że mogą wystąpić pewne odstępstwa od terminów i rozmiarów przesiedleń. Spowodowane było to trudnościami organizacyjnymi oraz zamiarem realizacji planu w okresie zimowym.

Pewna liczba ludności niemieckiej została wysiedlona z Polski jeszcze w 1945 roku. Również duża liczba Niemców opuściła w tym czasie Polskę w sposób samorzutny, bez zgody władz polskich. Pierwsze przesiedlenia ludności niemieckiej odbyły się już w czerwcu i lipcu 1945 roku, a więc jeszcze przed decyzjami Konferencji Poczdamskiej w tej sprawie. Repatriacja objęła głównie Niemców zamieszkujących w powiatach przygranicznych, przeznaczonych pod

¹ *Prawo Międzynarodowe i Historia Dyplomatyczna*. Wybór dokumentów. Wstęp i oprac. Ludwik Gelberg, tom. III, Warszawa 1960, s.199-200; Uchwały poczdamskie. Berlin, dnia 2 VIII 1945 roku, w: "Zbiór dokumentów" 1946, nr 1 poz.1, s.32-33.

² *Polska Zachodnia i Północna*, Poznań 1961, s.144.

³ M. J a w o r s k i, *Na piastowskim szlaku*. Działalność Ministerstwa Ziem Odzyskanych w latach 1945-1948, Warszawa 1973, s.154.

⁴ "Zbiór dokumentów" 1946, nr 12, poz. 43, s.32-33.

⁵ T a m ż e.

osadnictwo wojskowe. Łącznie w obu miesiącach wysiedlonych zostało 200 - 250 tys. Niemców⁶.

Kolejne grupy Niemców przesiedlone zostały już po decyzjach Konferencji Poczdamskiej. W 1945 roku, jeszcze przed wysiedleniami zorganizowanymi i masowymi, miały miejsce przesiedlenia lokalne oraz samorzutne, a nawet nielegalna migracja Niemców na zachód. Do 6 grudnia 1945 roku z Dolnego Śląska zorganizowanymi transportami wyjechało 42 tys. osób⁷, a na podstawie przepustek indywidualnych około 66 tys.⁸. Do końca 1945 roku z Pomorza Zachodniego wyjechało 91 tys. osób⁹. Z Opolszczyzny wyjechało w tym czasie transportami i na podstawie indywidualnych przepustek 86 tys. Niemców¹⁰, z Warmii i Mazur około 25 tys.¹¹ oraz z Ziemi Lubuskiej 20 tys. osób¹². Można zatem przyjąć, że w 1945 roku wyjechało lub zostało wysiedlonych z Polski 730-780 tys. Niemców. Podobne dane liczbowe spotkać można w pracach J. Misztala, R. Zielińskiego, S. Banasiaka i P. Dziurzyńskiego¹³. W literaturze przedmiotu podawane są także znacznie wyższe dane liczbowe¹⁴. Również w literaturze niemieckiej nie ma zgodności co do rozmiarów wysiedleń w 1945 roku. W sumie jednak przeważają zbliżone swoimi wielkościami do podawanych w Polsce¹⁵.

Planowane wysiedlanie Niemców rozpoczęło się 20 lutego 1945 roku. Do końca tego roku 801 transportami kolejowymi wysiedlono z Polski 1 668 379 Niemców¹⁶. Największą grupę stanowiły tu kobiety z dziećmi oraz starcy.

⁶ Obliczenia własne na podstawie meldunków dowódców 5,7,10,11 i 12 dywizji piechoty w okresie czerwiec-sierpień 1945 roku. Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie, III/521/5, III/521/7, III/521/10, III/521/11, III/521/12; Archiwum Państwowe (dalej: AP) w Poznaniu, PUR, 2026; R. Zieliński, Ruchy migracyjne między Odrą a Bugiem w latach 1939-1950, w: Ruchy migracyjne między Odrą a Bugiem w dobie II wojny światowej, a Poznań 1960, s.68; J. Misztal, *Weryfikacja narodowościowa na Ziemiach Odzyskanych*, Warszawa 1990, s.87.

⁷ S. Piaszkowski, *Początki władzy ludowej na Dolnym Śląsku*, w: "Z pola walki" 1964, nr 2, s.23.

⁸ B. Pasierb, *Migracja ludności niemieckiej z Dolnego Śląska w latach 1944-1947*, Wrocław - Warszawa - Kraków 1969, s.103.

⁹ T. Białecki, *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego II wojnie światowej*, Poznań 1969, s.66.

¹⁰ A. Zawaadzki, *Notatki. Przemówienia 1945-1948 na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim*, Katowice 1964, s.108.

¹¹ A. Magierska, *Ziemie Zachodnie i Północne w 1945 roku*, Warszawa 1978, s.130.

¹² Tamże: H. Dominiczak, *Wróciliśmy na Ziemię Lubuską. Udział Wojska Polskiego w zasiedleniu i zagospodarowaniu Ziemi Lubuskiej 1945-1948*, Warszawa 1974, s.169.

¹³ J. Misztal, op.cit. s. 176; R. Zieliński, op.cit. s.68; S. Banasiak, *Przesiedlenie Niemców z Polski w latach 1945-1950*, Łódź 1968, s.41-42; P. Dziurzyński, *Osadnictwo rolne na Ziemiach Odzyskanych*, Warszawa 1983, s.294.

¹⁴ M. Jaworski, op.cit. s.153. Autor podaje, że w ramach lokalnych wysiedleń oraz dobrowolnej repatriacji opuściło Ziemię Zachodnie i Północne około 1,1 - 1,2 mln Niemców.

¹⁵ H. Koerber podaje, że w okresie czerwiec 1945 - luty 1946 roku wysiedlonych zostało z Polski 600 tys. Niemców. Zob. H. Koerber, *Die Bevölkerung der deutschen Ostgebiete unter polnischer Verwaltung. Eine Untersuchung der Bevölkerungsvorgänge und Probleme seit 1945*, Berlin 1958, s.82.

¹⁶ AP we Wrocławiu PUR, 40/III/215, Przebieg akcji repatriacyjnej Niemców na terenie Dolnego Śląska.

W 1947 roku wysiedlonych zostało 502 507 osób¹⁷. Po 1847 roku repatriowano już niewielkie grupy ludności niemieckiej. Łącznie w latach 1948-1950 przesiedlono 140 tys. osób¹⁸. W grupie tej znaleźli się głównie jeńcy wojenni, wykwalifikowani pracownicy oraz pewna grupa dzieci przebywających dotąd w sierocińcach. W sumie w latach 1945-1950 wysiedlonych zostało z Polski 3,1-3,2 mln Niemców¹⁸.

Pomimo zakończenia wysiedlania Niemców z Polski nadal pozostawała tu ich pewna grupa. W 1950 roku w Polsce mieszkało jeszcze 150-170 tys. Niemców¹⁹. Byli to przeważnie wyłączeni z wysiedleń różni fachowcy, pracujący w odbudowującym się przemyśle i rolnictwie oraz Niemcy wykorzystywani jako siła robocza. Zamiar wyjazdu z Polski do Niemiec w tej grupie ludzi był powszechny. Szczególne dążenie do wyjazdu wystąpiło po powstaniu w 1949 roku Republiki Federalnej Niemiec.

Częściowa akcja wyjazdów z Polski ludności niemieckiej miała miejsce już w 1950 roku. Władze brytyjskie, działające na prośbę Niemieckiego Czerwonego Krzyża, uzyskały od władz polskich zgodę na wyjazd do Niemiec w ramach łączenia rodzin ograniczonej liczby osób narodowości niemieckiej. Od marca 1950 do końca 1951 roku wyjechało z Polski około 44 tys. osób²⁰.

W 1951 roku wydane zostały przez władze Polski nowe przepisy w sprawie stałego wyjazdu do Niemiec. Podstawę prawną stanowiły uchwały Prezydium Rządu nr 252 o trybie udzielania zezwoleń na wyjazdy Niemców z Polski i nr 253 o ułatwieniach w zakresie połączenia obywateli polskich z ich rodzinami przebywającymi w NRD²¹. Uchwały te określały ściśle kryteria, którym powinny odpowiadać osoby ubiegające się o emigrację, przy czym zgodę na repatriację ograniczono do wyjątkowych przypadków, uzasadnionych sytuacją rodzinną. Władze przewidywały, że w latach 1952-1955 zgodę na emigrację do Niemiec w każdym roku otrzyma około 3 tys. osób²².

Procedura przy ubieganiu się o wyjazd była stosunkowo skomplikowana. Podania osób ubiegających się o wyjazd przyjmowały prezydium rad narodowych. Następnie w porozumieniu z miejscowymi organami bezpieczeństwa publicznego rozpatrywały podania i sporządzały listy osób, które mogły ubiegać się o wyjazd z Polski. Wykazy te przesyłano do Zespołu II Prezydium Rady Ministrów i tam

¹⁷ Sprawozdanie z działalności departamentu osiedleńczego ministerstwa Ziemi Odzyskanych w okresie od 13 XI 1945 do 31 XII 1948, w: "Materiały i Studia z Najnowszej Historii Polski", tom I, 1963, s.130.

¹⁸ Podobną wielkość wysiedlonych z Polski Niemców podają: S.Banasiak, op.cit., s.223; J. K o r b e l, *Polska ludność rodzima. Migracje w przeszłości i perspektywie - analiza uwarunkowań*, Opole, 1986, s.29; P. D z i u r z y - h s k i, op.cit., s.294; A. S a k s o n, *Mniejszość niemiecka na tle innych mniejszości narodowych w Polsce*, w: "Przegląd Zachodni", 1991, nr 2, s.13.

¹⁹ Zbliżoną liczbą Niemców w Polsce w 1950 roku podają: S.Banasiak, op.cit., s.220; A. B r o Ź e k, *Losy Niemców w Polsce po roku 1944/45. Fikcja liczb zachodnioniemieckich a rzeczywisty bilans ludnościowy*, Opole 1965, s.24; J.Korbel, op.cit., s.102; A.Sakson, op.cit., s.13.

²⁰ J. S o b c z a k, *Przesiedleńcy w Niemieckiej Republice Referalnej*, Poznań 1962, s.76; A. S a k s o n, *Mazury - społeczność pogranicza*, Poznań 1990, s.162.

²¹ A. W r ó b l e w s k i, *Akcja łączenia rodzin jako system emigracji obywateli polskich do Republiki Federalnej Niemiec w latach 1971-1983*, w: "Przegląd Zachodniopomorski", 1990, tom V, zeszyt 4, s.101.

²² T a m ż e.

ponownie weryfikowano, przy czym decydująca była opinia Biura Paszportów Zagranicznych Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Pozytywna weryfikacja dawała zainteresowanym możliwość składania kwestionariuszy wyjazdowych. Na tych stosunkowo skomplikowanych zasadach w latach 1952-1955 wyjechało z Polski 11 537 osób, w tym do NRD - 10 800 i tylko 737 do RFN²³.

Władze państwowe PRL starały się w tym czasie powstrzymać roszerzającą się tendencję do opuszczania Polski. Tendencja ta dotyczyła przede wszystkim Niemców, ale także i dużej grupy ludności rodzimej polskiego pochodzenia. W przypadku ludności autochtonicznej władze niemal nie przyjmowały podań i wniosków o wyjazd z Polski, zaś w przypadku Niemców stosowano skomplikowaną procedurę i określono niskie liczby osób przewidzianych do wyjazdu w poszczególnych latach. Władze zgodziły się na wyjazd z Polski ograniczonej liczby Niemców, ale głównie do NRD. W rzeczywistości ludność niemiecka chciała wyjechać do RFN. Istotny wpływ na pożądane miejsce wyjazdu miała dobra koniunktura gospodarcza w Niemczech Zachodnich, korzystny model państwa a także niechęć do NRD, Począwszy od 1952 roku zdecydowanie zwiększyła się liczba podań o zgodę na wyjazd z Polski. Według danych szacunkowych w końcu tego roku w skali całego kraju 110 tys. osób ubiegało się o wyjazd, w tym największa ilość z województw katowickiego, opolskiego i olsztyńskiego²⁴.

Pierwsza połowa lat pięćdziesiątych był to okres mocno niekorzystny dla osób ubiegających się o zgodę na emigrację. Bardzo niska była również w tym czasie ilość czasowych wyjazdów prywatnych z Polski do obu państw niemieckich. Przykładowo w 1955 roku władze Polski wyraziły zgodę na wyjazdy prywatne do RFN dla 47 osób i do NRD dla 574 osób²⁵.

Okres wzmożonej akcji łączenia rodzin rozpoczął się od połowy 1956 roku. Jeszcze do końca tego roku Polskę opuściły 14 992 osoby²⁶. Realizacja emigracji poprzedzona została odpowiednimi przedsięwzięciami organizacyjnymi i uzgodnieniami pomiędzy Polską i RFN oraz Polską i NRD. W dniach 2-5 grudnia 1955 roku doszło do rozmów pomiędzy PCK i Niemieckim Czerwonym Krzyżem w sprawie akcji łączenia rodzin. Rozmowy nie zakończyły się zapisami protokołarnymi, lecz tylko ustnym ustaleniem kryteriów łączenia rodzin. Negocjacje na tym szczeblu wynikały z braku normalnych stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską a RFN²⁷.

²³ Tamże.

²⁴ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, KC PZPR, Sekretariat, 237/N/75, *Informacja MSW o wpływie wniosków i podań o stały wyjazd do NRF*, s.4.

²⁵ AP w Zielonej Górze, KW PZPR, Kancelaria I Sekretarza 6/2, *Informacja Wydziału Administracyjnego KC PZPR z 29 kwietnia 1969 roku w sprawie wyjazdów emigracji z Polski do krajów kapitalistycznych i socjalistycznych, załącznik nr 1, Kierunki emigracyjne w latach 1955-1968*.

²⁶ *Informacja Statystyczna BPiDO MSW*, Warszawa 1972, s.29.

²⁷ J. Korbel, op. cit. s.109.

Decyzje w sprawie wyjazdów do Niemiec wydawała powołana rozporządzeniem nr 105 Prezesa Rady Ministrów z 18 kwietnia 1956 roku Międzyresortowa Komisja, w której skład wchodził przedstawiciel MSZ, MSW i Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa²⁸. Od 1957 roku rozpatrywanie wniosków o wyjazd zostało znacznie uproszczone. Zgodę na emigrację wydawały komisje przy prezydiach wojewódzkich rad narodowych, które nie miały obowiązku przedstawiania swoich decyzji do aprobaty centrali MSW. Dokumenty prodróży wydawały emigrantom komendy wojewódzkie MO na podstawie decyzji tychże komisji²⁹.

Minister Spraw Wewnętrznych 6 lutego 1957 roku w instrukcji nr 1/57 określił kto może być objęty akcją łączenia rodzin. Zgodnie z rozporządzeniem akcja obejmowała: rozdzielonych współmałżonków; dzieci pragnące połączyć się z rodzicami; rodziców pragnących połączyć się z dziećmi; osoby samotne w podeszłym wieku, niezdolne do pracy i nie posiadające stałego źródła utrzymania, o ile w RFN miały zapewnioną opiekę bądź rentę³⁰. Osoby te z chwilą opuszczenia terytorium Polski traciły, jeżeli posiadały wcześniej, obywatelstwo polskie.

Tabela 1

Emigracja z Polski do RFN w latach 1957-1959

Rok	Wyjazdy do RFN	Wyjazdy do NRD
1957	66 995	675
1958	106 589	1 500
1959	10 087	2 147
Razem	183 671	4 322

Źródło: AP w Zielonej Górze, KW PZPR, Kancelaria I Sekretarza, 6/2, Informacja Wydziału Administracyjnego KC PZPR z 29 kwietnia 1969 roku w sprawie wyjazdów emigracyjnych z Polski do krajów kapitalistycznych i socjalistycznych, Załącznik nr 1, Kierunki emigracji w latach 1955-1968.

Porozumienie w sprawie wyjazdów z Polski do NRD zawarte zostało w dniach 4-7 grudnia 1956 roku w Warszawie oraz w wyniku ustaleń komisji rządowych pod przewodnictwem premierów obu państw w dniach 18-20 czerwca 1957 roku³¹.

²⁸ A. Wróblewski, op.cit., 102.

²⁹ Tamże.

³⁰ J. Korbel, *Emigracja z Polski do RFN. Wybrane problemy*, Opole 1983, s.107-109.

³¹ A. Sakson, *Mazurzy...*, s.164.

Emigracja z Polski do RFN w ramach akcji łączenia rodzin w 1957 i 1958 roku przybrała masowy charakter. Dla spawnego przeprowadzenia przedsięwzięcia organizowano specjalne pociągi, które przewoziły emigrujące osoby do stacji Friedland koło Getyngi w RFN. Do lutego 1959 roku dotarły tu z Polski 504 transporty kolejowe. Transport emigrantów odbywał się na podstawie porozumienia z 1956 roku pomiędzy PKP z kolejami RFN. Opiekę sanitarną i lekarską zapewniał PCK³².

Tabela 2

Emigracja z Polski do RFN w latach 1960-1970

Rok	Wpływ podań	Decyzje	
		Pozytywne	Negatywne
1960	27 666	6 628	21 038
1961	22 523	8 494	14 029
1962	22 362	8 958	14 404
1963	24 837	6 603	18 234
1964	33 347	11 474	21 873
1965	45 817	13 198	32 617
1966	75 128	14 669	60 459
1967	67 925	11 587	56 338
1968	72 106	7 089	65 017
1969	68 000	8 028	59 972
1970	54 500	3 713	50 787
Ogółem	551 211	100 441	414 768

Źródło: Informacja statystyczna BPiDO MSW, Warszawa 1969, s.36; Informacja statystyczna BPiDO MSW, Warszawa 1972, s.29; AP w Zielonej Górze, KW PZPR, Kancelaria I Sekretarza, 6/2; Notatka Wydziału Administracyjnego KC PZPR z 6 stycznia 1971 roku w sprawie kryteriów i trybu rozpatrywania podań o wyjazdy emigracyjne do Niemieckiej Republiki Federalnej, s.1.

Masowa emigracja z Polski do RFN zakończyła się w 1958 roku i nie objęła wszystkich chętnych do wyjazdu. W roku następnym możliwość wyjazdu na pobyt stała została poważnie ograniczona. Władze Polski tłumaczyły to m.in. tym, że kraj opuściła i ma zamiar czynić to nadal ludność nie tylko rdzennie niemiecka.

³² J. Korbel, *Polska ludność rodzima...*, s.11-112.

Strona polska uważała, że akcja łączenia rodzin zakończyła się w 1958 roku. Oznaczało to nie tylko ograniczenie wyjazdów emigracyjnych, ale również przyjęcie nowych zasad w udzielaniu zezwoleń na wyjazd z Polski. Zasady tej polityki, w tym również kryteria udzielania zezwoleń na wyjazd, określone zostały w uchwale Sekretariatu KC PZPR z czerwca 1960 roku oraz w wytycznych Komitetu Centralnego PZPR z kwietnia 1964 roku. Wytyczne te dopuszczały możliwość emigracji dla osób samotnych w podeszłym wieku, niezdolnych do pracy, rodzicom do dzieci o ile nie posiadają w Polsce bliskich krewnych w wieku produkcyjnym, osobom zniemczonym, recydywistom oraz właścicielom gospodarstw rolnych, którzy nie są w stanie ich prowadzić³³.

Ograniczenia w emigracji z Polski do RFN nie rozwiązały problemu. Od połowy lat sześćdziesiątych gwałtownie narastała tendencja emigracji z Polski i rosła liczba podań o zgodę na wyjazd do RFN. Zdecydowana większość wniosków załatwiana była odmownie³⁴. Emigracja z Polski do RFN dotyczyła głównie mieszkańców województw katowickiego, opolskiego i olsztyńskiego, z których pochodziło ponad 95% ubiegających się o wyjazd z Polski.

Tabela 3

Emigracja z województw katowickiego, opolskiego i olsztyńskiego do RFN w latach 1966-1968

Rok	Województwo					
	katowickie		opolskie		olsztyńskie	
	Wpływ podań	Decyzje pozytywne	Wpływ podań	Decyzje pozytywne	Wpływ podań	Decyzje pozytywne
1966	32 176	5 586	27 764	4 628	6 828	1 190
1967	32 297	6 525	15 567	2 298	15 120	2 016
1968	41 499	3 306	15 375	841	12 111	2 490
Ogółem	105 972	15 417	58 706	7 761	34 059	5 696

Źródło: AP w Zielonej Górze, KW PZPR, Kancelaria I Sekretarza, 6/2, Notatka..., s.3

Wśród ubiegających się o wyjazd z województwa katowickiego największy odsetek stanowili robotnicy, natomiast z województw opolskiego i olsztyńskiego rolnicy. Około 98% składających wnioski o wyjazd podawało w kwestionariuszach przynależność do narodowości niemieckiej, chociaż zaliczano ich do polskiej ludności rodzimej³⁵.

³³ AP w Zielonej Górze, KW PZPR, Kancelaria I Sekretarza, 6/2, Notatka Wydziału Administracyjnego KC PZPR z 6 stycznia 1971 roku w sprawie kryteriów i trybu rozpatrywania podań o wyjazdy emigracyjne do Niemieckiej Republiki Federalnej; A. W r ó b l e w s k i, op.cit., s.102; J. K o r b e l, *Emigracja z Polski...*, s.116.

³⁴ Zob. tabela nr 2 i 3.

³⁵ AP w Zielonej Górze, KW PZPR, Kancelaria I Sekretarza, 6/2, Notatka...,s.3.

W grudniu 1968 roku Główny Urząd Statystyczny przeprowadził próbny spis ludności, w niektórych powiatach województwa opolskiego, olsztyńskiego, katowickiego i koszańskiego. Spośród wybranych wrywkowo 3 037 osób pochodzenia rodzimego 18,7% podało swoją przynależność do narodowości niemieckiej. Na podstawie tych wyników GUS szacował, że spis powszechny mający się odbyć w 1970 roku może wykazać 100-150 tys. osób deklarujących przynależność do narodowości niemieckiej³⁶.

Na wysoką tendencję wyjazdową do RFN poważny wpływ w tym okresie miała także sytuacja ekonomiczna w Polsce. Mglista wizja poprawy tu warunków życia, w zestawieniu z pomocą ekonomiczną dla emigrantów ze strony RFN powodowała, że chętnych na wyjazd z Polski było coraz więcej. W 1969 roku podania o wyjazd do RFN złożyło 68 tys. osób, w tym w województwie katowickim - 32 600, opolskim - 13 400 i olsztyńskim - 19 500 osób. Zgodę na opuszczenie Polski otrzymało 8 028 osób³⁷.

W opinii władz większość chętnych na wyjazd do RFN nie odpowiadała ustalonym kryteriom łączenia rodzin. Spośród 54 500 osób starających się w 1970 roku o wyjazd do RFN jedynie 16 200 osób spełniało te warunki. W grupie tej 360 osób ubiegało się o wyjazd do współmałżonków łącznie ze swoimi dziećmi, 14 500 osób chciało wyjechać łącznie ze swoimi dziećmi do rodziców oraz i 349 osób ubiegało się o wyjazd do swoich dzieci. Pozostała część zamierzających wyjechać z Polski swoje starania motywowała dążeniem do połączenia się z dalszymi krewnymi, znajomymi lub poczuciem przynależności do narodu niemieckiego. U większości starających się o wyjazd emigracyjny charakterystyczna była determinacja i konsekwencja w postępowaniu. Spośród 54 500 podań o zgodę na emigrację tylko 11 300 złożonych było po raz pierwszy, natomiast aż 28 800 po raz czwarty i więcej³⁸.

W sumie w latach 1955-1970 wyjechało z Polski do obu państw niemieckich 321 122 osoby, w tym do RFN 305 732 i do NRD 15 390 osób. Stanowiło to ponad 70% ogółu emigrujących w tym czasie z Polski³⁹. Z porównania liczby osób wyjeżdżających do RFN i NRD wynika, że Niemcy Zachodnie uznawane były przez opuszczających Polskę za kraj zdecydowanie lepszy, choć uzyskanie zgody na wyjazd emigracyjny do NRD było znacznie łatwiejsze. Ponad 50% podań o emigrację do NRD załatwianych było pozytywnie, podczas gdy zgodę na wyjazd do RFN otrzymywało 10-13% osób składających podania⁴⁰.

³⁶ T a m ż e, s.4.

³⁷ Nie bez znaczenia była tu także pomoc materialna płynąca od rodzin i znajomych z RFN. Tylko w 1968 roku nadano stamtąd do Polski 727 910 paczek z artykułami żywnościowymi i przemysłowymi, które w polskich warunkach były ciągle luksusowymi. T a m ż e, s.1-5.

³⁸ T a m ż e, s.2.

³⁹ Obliczenia własne na podstawie: Informacji statystycznych BPiDO MSW z lat 1969-1980; Notatki Wydziału Administracyjnego KC PZPR z 29 kwietnia 1969 roku w sprawie wyjazdów emigracyjnych z Polski do krajów kapitalistycznych i socjalistycznych. AP w Zielonej Górze, KW PZPR, Kancelaria I Sekretarza, 6/2; A. O c h o c k i, Emigracja ludności z Polski do Republiki Federalnej Niemiec w latach 1952-1972, Warszawa 1974; J. K o r b e l, Emigracja z Polski..., s.128-130.

⁴⁰ AP w Zielonej Górze, KW PZPR, Kancelaria I Sekretarza, 6/2, Notatka..., s.2.

Podczas rokowań pomiędzy Polską a RFN w 1970 roku na temat układu o podstawach normalizacji stosunków, strona zachodnioniemiecka podnosiła problem łączenia rodzin. Według danych Niemieckiego Czerwonego Krzyża w Polsce mieszkało 280 tys. Niemców lub osób niemieckiego pochodzenia, chcących wyjechać z Polski⁴¹. Strona polska kwestię sprowadzała nie do ilości chętnych do opuszczenia kraju, lecz liczby osób faktycznie należących do narodu niemieckiego. W końcowej fazie rokowań Polska przekazała stronie zachodnioniemieckiej stanowisko rządu w sprawie wyjazdów emigracyjnych. W przedłożonej 18 listopada 1970 roku informacji Polska wyraziła gotowość zgody na wyjazd z Polski do RFN kilkudziesięciu tysiącom osób, które odpowiadają kryteriom łączenia rodzin, ale również obywatelom Polski, którzy na skutek zmienionych warunków rodzinnych, lub wcześniej podjętych decyzji wyrażają życzenie połączenia się z bliskimi krewnymi żyjącymi w RFN lub NRD⁴².

Zawarcie 7 grudnia 1970 roku pomiędzy Polską a RFN układu o podstawach normalizacji wzajemnych stosunków otwierało kolejną fazę emigracji ludności. Faktyczne zasady organizacji i zasięgu emigracji do RFN zawarte zostały w decyzjach Biura Politycznego KC PZPR i wytycznych Wydziału Administracyjnego KC PZPR ze stycznia 1971 roku⁴³. Całość akcji emigracyjnej z Polski do RFN zalecano przeprowadzić w ciągu 1971 roku, wyrażając zgodę na emigrację osób, które od wielu lat starają się uporczywie o wyjazd i ze względów społeczno-politycznych powinny opuścić Polskę. Od początku 1972 roku zamierzano wstrzymać wydawanie zezwoleń na stałe wyjazdy z Polski do RFN. Ewentualne wyjazdy po 1971 roku miały mieć charakter jednostkowy i wyjątkowy⁴⁴.

Zgodę na wyjazd emigracyjny do RFN powinny - w myśl zaleceń - otrzymać osoby, które:

- uporczywie, od wielu lat starają się o wyjazd do RFN i demonstrują niemiecką przynależność narodową;
- są nosicielami rewizjonostycznej propagandy, odnoszą się wrogo do polskiej polityki, w miejscach zamieszkania i pracy tworzą szkodliwą atmosferę przez kwestionowanie polskości Ziemi Zachodnich i Północnych, wyrażają głośno swoją sympatię i poparcie dla ośrodków rewizjonistycznych w RFN;
- są uciążliwe dla państwa z uwagi na zły stosunek do pracy, degenerację (prze-stępcy, recydywiści, prostytutki, nałogowi alkoholicy), dewastację własnych gospodarstw rolnych oraz ze względu na wiek i stan zdrowia;

⁴¹ C. S c h w e i z e r, *Konflikt i współpraca między Republiką Federalną Niemiec a Polską Rzeczypospolitą Ludową po układzie z 7 grudnia 1970 roku*, w: *Polska Rzeczypospolita Ludowa-Republika Federalna Niemiec, Warszawa-Frankfurt am Main 1979*, s.117; J. K o r b e l, *Emigracja z Polski...*, s.118.

⁴² J. K o r b e l, *Emigracja z Polski...*, s.110-111.

⁴³ AP w Zielonej Górze, KW PZPR, Kancelaria I Sekretarza, 6/2, Notatka...,s.1-9.

⁴⁴ T a m ż e.

- posiadają bliskie rodziny w RFN a nie posiadają ich w Polsce⁴⁵.

Do koordynacji prac związanych z wyjazdem emigracyjnym z Polski powołany został zespół centralny, w skład którego wchodził: kierownik Wydziału Administracyjnego KC PZPR i jego zastępca, dyrektor Biura Urzędu Rady Ministrów, wiceministrowie Spraw Wewnętrznych i Spraw Zagranicznych, prezes Zarządu Głównego PCK i dyrektor Biura Paszportów MSW.

W województwach katowickim, opolskim i olsztyńskim rozpatrywaniem podań o wyjazd emigracyjny zajmowały się komisje powiatowe, w skład których wchodził: sekretarz Komitetu Powiatowego PZPR, przewodniczący prezydium Powiatowej Rady Narodowej, komendant MO i jego zastępca do spraw bezpieczeństwa. W części powiatów wspomnianych województw, w których liczba zgłoszeń na wyjazd przekroczyła 1 000 osób powołano oprócz wspomnianych komisji specjalne zespoły opiniujące, które przygotowywały wnioski dla komisji powiatowych. W sumie w tych trzech województwach było 14 powiatów, w których liczba zgłoszeń ubiegających się o wyjazd do RFN przekroczyła 1 000 osób. W województwach tych powołano również komisje wojewódzkie, które zajmowały się kontrolą prawidłowości decyzji podejmowanych przez komisje powiatowe, rozpatrywaniem wniosków o wyjazd osób posiadających wyższe wykształcenie oraz rozpatrywaniem wątpliwości organu paszportowego Komendy Wojewódzkiej MO w sprawie decyzji komisji powiatowych.

W pozostałych województwach wyjazdami emigracyjnymi zajmowały się komisje wojewódzkie. W ich skład wchodził: sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PZPR jako przewodniczący, komendant wojewódzki MO i jego zastępca do spraw bezpieczeństwa, przewodniczący prezydium WRN, kierownik Wydziału Administracyjnego KW PZPR oraz naczelnik Wydziału Paszportów i Dowodów Osobistych KW MO⁴⁶.

Przyjęty w 1971 roku sposób postępowania przy rozpatrywaniu podań o wyjazd z Polski do RFN i Berlina Zachodniego stosowany był przez całe lata siedemdziesiąte. Największą ilość wniosków rozpatrywały komisje w latach 1971-1972 oraz 1976-1979. Przykładowo w 1972 roku w województwie katowickim rozpatrzono 7 350 wniosków⁴⁷, w województwie wrocławskim - i 325 wniosków⁴⁸, w województwie zielonogórskim 153 wnioski⁴⁹.

⁴⁵ T a m ż e. Ustalono jednocześnie zasadę, że przy podejmowaniu decyzji nie należy: zgadzać się na wyjazd osób, które nie znają języka niemieckiego w mowie; rozdzielać rodzin i pozwolić na wyjazd osób, których część rodziny pozostaje w kraju; zezwalać na wyjazd małżeństw mieszanych, w których jeden ze współmałżonków nie wywodzi się z ludności pochodzenia rodzimego; wyrażać zgody na wyjazd sposób, które posiadają wiadomości stanowiące tajemnicę państwową oraz są wybitnymi, trudnymi do zastąpienia specjalistami.

⁴⁶ T a m ż e.

⁴⁷ AP w Katowicach, KW PZPR, Kancelaria I Sekretarza, I/2, *Decyzje w sprawie emigracji z Polski do RFN*.

⁴⁸ AP we Wrocławiu, KW PZPR, Wydział Administracyjny, VI/22, *Emigracja z Polski do RFN w 1972 roku*.

⁴⁹ AP w Zielonej Górze, KW PZPR, Kancelaria I Sekretarza, 6/2, *Protokoły Zespołu d/s wyjazdów emigracyjnych do RFN*.

W polityce emigracyjnej po 1971 roku przyjęto zasadę limitowania ilości osób, które mają otrzymać zgodę na wyjazd do RFN lub Berlina Zachodniego. Limity opracowywał zespół centralny i przekazywał je do wykonania odpowiednim komisjom wojewódzkim. Taka praktyka była błędna i nie odpowiadała rzeczywistym dążeniom emigracyjnym. Przykładowo w pierwszym półroczu 1972 roku ustalony limit dla kraju wyniósł 8 050 osób, w tym dla województwa koszańskiego 325 osób i dla województwa szczecińskiego 250 osób⁵⁰.

Na przedstawionych wyżej zasadach w latach 1971-1975 wyemigrowało z Polski do RFN 58 637 osób, w tym 1971 roku - 26 237, 1972 - 12 336, 1973 - 4 482, 1974 - 6 208 i w 1975 roku - 9 374 osoby⁵¹. Począwszy od 1972 roku władze polskie zaczęły zmniejszać liczbę osób, którym wyrażano zgodę na wyjazd do RFN. Taka polityka emigracyjna wynikała z wcześniejszych założeń, ale była również skutkiem narastających rozbieżności w oficjalnych stosunkach pomiędzy Polską a Republiką Federalną Niemiec⁵².

Kolejny, czwarty etap wyjazdów emigracyjnych z Polski do RFN i Berlina Zachodniego, przypadł na drugą połowę lat siedemdziesiątych. Podczas Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie zorganizowanej w Helsinkach w lipcu 1975 roku doszło do spotkania przywódców Polski i RFN. W dniu 2 sierpnia podpisano wstępne porozumienie w sprawie wysuwanych przez obie strony spraw do załatwienia. Strona polska przyjęła zobowiązanie, że w ciągu najbliższych lat udzieli zgody na wyjazd z Polski do RFN ponad 100 tys. osób ubiegających się o zezwolenie na emigrację⁵³.

W październiku 1975 roku podczas wizyty w Polsce ministra spraw zagranicznych RFN ustalono, że w ciągu najbliższych czterech lat zgodę na emigracyjny wyjazd z Polski otrzyma 120-125 tys. osób⁵⁴. Jeszcze w 1975 roku podjęte zostały w Polsce działania organizacyjne dla przeprowadzenia kolejnej fali emigracji z Polski do FRN, określanej w literaturze przedmiotu emigracją na podstawie zapisu protokolarnego z Helsinek.

W latach 1976-1979 wyemigrowało z Polski do FRN i Berlina Zachodniego 119 613 osób, w tym w 1976 roku - 30 775, 1977 - 31 212, 1978 - 33 329 i w 1979 roku 24 387 osób⁵⁵. Liczba osób, które wyjechały z Polski w tych latach była zgodna z wcześniejszymi ustaleniami pomiędzy rządami Polski i RFN.

Także w 1980 i 1981 roku wyjechała z Polski na stałe do RFN i Berlina Zachodniego znacząca liczba osób. Wciąż duża ilość emigrujących z Polski ludzi była z jednej strony kontynuacją zapisu protokolarnego z 1975 roku, z drugiej zaś

⁵⁰ A. Wróblewski, op.cit., s.107.

⁵¹ Informacja statystyczna BP MSW. *Migracje wewnętrzne*, Warszawa 1976; J. Korbela, *Polska ludność rodzima...*, s.130.

⁵² Rozbieżności te dotyczyły dwóch podstawowych kwestii. Pierwsza to odszkodowania dla obywateli polskich za pracę niewolniczą i prześladowania w czasach hitlerowskich, natomiast druga dotyczyła akcji łączenia rodzin.

⁵³ R. Frelek, *Karta pokoju w Europie*, w: "Nowe Drogi 1975, nr 9, s.74.

⁵⁴ "Gazeta Lubuska" z 10 X 1975 roku: "Trybuna Ludu" z 11 X 1975 roku.

⁵⁵ Informacja statystyczna BP MSW. *Migracje zewnętrzne*, Warszawa 1990; J. Korbela, *Emigracja z Polski...*, s.130.

strony liberalizacją przepisów paszportowych i zmieniającą się sytuacją społeczną w Polsce. W 1980 roku emigrowało z Polski do RFN około 30 tys. osób, natomiast w 1981 roku 16 279 osób. Przebywała tu jednak znacznie wyższa liczba Polaków chętnych do stałego osiedlenia się w RFN. J. Korbel w oparciu o źródła zachodnio-niemieckie podaje, że w Niemczech Zachodnich pozostawało jeszcze w tym czasie 27 331 osób, które przyjechały w celach turystycznych lub na zaproszenie krewnych i posiadały w myśl obowiązującego tam prawa odnośnie obywatelstwa i narodowości możliwość skorzystania ze statusu przesiedleńców⁵⁶.

Wprowadzenie 13 grudnia 1981 roku w Polsce stanu wojennego zamknęło na pewien okres czasu możliwość wyjazdów z kraju, w tym także wyjazdów emigracyjnych. Znikoma liczba osób wyjechała z Polski w 1982 roku.

Z dniem 15 sierpnia 1983 roku zakończona została formalnie akcja łączenia rodzin⁵⁷. W latach 1983-1987 wyjechało z Polski legalnie na stałe 58 506 osób, w tym 27 062 (46,3%) osiedliło się w RFN i Berlinie Zachodnim⁵⁸. Przebywało tu także w tym czasie 57 190 osób, które wyjechały z Polski na pobyt czasowy. Osoby te ubiegały się u władz zachodnioniemieckich o prawo stałego pobytu w tym kraju⁵⁹.

Wyjazdy emigracyjne z Polski do RFN i Berlina Zachodniego i w mniejszym stopniu do NRD w latach 1950-1983 dotyczyły ludności pochodzenia niemieckiego oraz poważnej liczby polskiej ludności rodzimej zamieszkującej na zachodzie i północy Polski. Proces podlegał określonym prawidłowościom i wiązał się z jednej strony z naturalną potrzebą łączenia rodzin, z drugiej zaś był skutkiem określonego rowoju i polityki państwa polskiego.

Problem łączenia rodzin w stosunkach polsko-niemieckich dotyczył przede wszystkim rodzin rozdzielonych przez wojnę, zmianami terytorialnymi oraz powojennym wypędzeniem i wysiedleniem. W sumie w latach 1950 - 1983 do obu państw niemieckich wyjechało z Polski około 520 tys. osób.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ A. Wróblewski, op.cit., s.107

⁵⁸ AP w Zielonej Górze, KW PZPR, Kancelaria I Sekretarza, 6/2, Informacja Komitetu Centralnego PZPR o emigracji obywateli Polski w latach 1983-1987.

⁵⁹ Tamże.

Czesław OSEKOWSKI

*DAS FAMILIENVERBINDEN ALS ELEMENT DER
NORMALISIERUNG DER POLNISCH-DEUTSCHEN VERHÄLTNISSE
NACH DEM 2. WELTKRIEG*

Laut des Potsdamer Beschlusses vom 2. August 1945 sollte die deutsche Bevölkerung ausgesiedelt werden, die die damaligen Gebiete Deutschlands, östlich von Oder und Neiße bewohnte, die nach dem Kriege einen Bestandteil Polens bildeten. In den Jahren 1945-1950 wurden aus Polen 3,1-3,2 Millionen Deutsche ausgesiedelt. Nach der Meinung der polnischen Regierung wohnten im Jahre 1950 immer noch 150-170 tausend Deutsche in Polen.

Seit dem Anfang der 50-iger Jahre war unter ihnen die Absicht verbreitet, Polen zu verlassen. Auch unter einem großen Teil der Bevölkerung polnischer Herkunft drang die Tendenz, das Land zu verlassen, in weite Kreise.

In den Jahren 1956-1959 wurde das Familienverbinden zu einer planmäßigen Rückführung deutscher Bevölkerung, nach dem Jahre 1970 war es dagegen vorwiegend eine Form von Auswanderung polnischer Bürger, die die deutsche, aber auch die polnische Nationalität deklarierten. Das Hauptziel der Aktion, Familien zu verbinden, stellten humanitäre Gründe dar, die zur Verbindung derjenigen Familien führen sollten, die durch den Krieg und die Grenzenänderung nach dessen Ende getrennt wurden.

Insgesamt wanderten aus Polen in die Bundesrepublik Deutschland in den Jahren 1955-1970 321 122 Personne aus, 1971-1975 waren es 58 637 und 1976-1979 verließen 119 613 Personen Polen. Die Aktion des Familienverbindens wurde Formell am 15. August 1983 beendet.